

Ady-képünk és az újabb szakirodalom

I.

Az igazán nagy alkotók mindig annyira összetett, sokszínű, sokárnyalatú világot teremtenek, hogy életművük megközelítései eleve is csak részlegesek lehetnek. Az életművet elemző, vizsgáló irodalomtörténész is óhatatlanul rendelkezik bizonyos korlátokkal, szemléleti adottságokkal, amelyek behatárolják munkáját. Emellett a valóban nagy művész a maga végtelen gazdagságából minden kornak mást ad, mást mond. Ezért szaktudományunk egyik alapvető törvénye az, hogy az irodalomtörténeti művek nem feltétlenül hatálytalanítják, hanem kiegészítik, korrigálják egymást. Az irodalomtörténet ily módon örök folyamat is. A mában élő irodalomtörténésznek mégsem lehet kisebb ambíciója, minthogy legalább a maga kora számára minél inkább megközelítse tárgyában, az adott életműben bennerejlő értékeket. Arra kell törekednie, hogy legalább a maga kora számára hiteles képet adjon egy művészről vagy művészeti jelenségről.

Ady életművének tárgyilagos, körültekintő értelmezése és értékelése egészen kivételes feladatot jelent számunkra.

Abban ugyanis nincs vita az irodalomtudósok között, hogy „az Ady-recepció [...] kulcskérdése a századunk magyar irodalmáról alkotott nézeteknek [...] mert a továbbhúzódó s folyvást újraeledő »Ady-pör« lényegében modern irodalmunk fejlődéstörténeti koncepcióját érinti”.¹

Az is köztudott viszont, hogy éppen az Ady-életmű váltotta ki a legnagyobb, s lényegében folyamatosan máig tartó vitákat irodalomtörténetünkben. Ennek következménye az is, hogy könyvtárnyi szakirodalom birtokában sem tudunk ma arányos, kellőképpen mély és körültekintő monográfiát megnevezni róla, s hogy nagy költőink – Nagy László és Illyés Gyula – joggal tették szavá versben és esszében egyaránt Ady halálának ötvenedik évfordulóján, majd születésének centenáriumán is életművének földarabolását, legfontosabb jegyeinek érdemi mellőzését.²

Ha az Ady-pört csupán az váltotta volna ki, hogy Ady teljes egészében megtagadta az epigonizmussá süllyedt nép-nemzeti irányt, s hogy egyszerre hirdette meg a költészeti és társadalmi forradalom szükségességét, akkor ez a pör rég lezárulhatott volna. A probléma azonban igen sokágú, s jóval mélyebben, Ady egészen rendkívüli művészi személyiségében gyökerezik. Ennek lényegét Lukács György 1939-es tanulmánya az univerzalizálásban jelölte meg: „Ady univerzalizációja abban nyilvánul meg, hogy kora életének összes ellentmondásait mélyen és lírai igazsággal fejezi ki. Lírai igazsággal: vagyis az átélt pillanat igazságával. [...] Univerzalizációja abban nyilvánul meg, hogy éppolyan intenzitással éli – máskor – az ellentét másik oldalát, és a valóság pátosza oly erős benne, hogy a világ igazi rendjének megfelelő dinamikus egyensúly az egymás mellé rakott ellentétekből »magától« helyreáll.”³

Ez az univerzalitás teszi rendkívül nehézé a higgadt, arányos Ady-értelmezést, hiszen a befogadó az azonos esztétikai erővel közvetített, de egymással gyakran ellentétes értelmű versek közül óhatatlanul is azokra teszi a hangsúlyt, azokban érzi Ady mélyebb igazát is, amelyek a befogadóhoz közelebb állnak, amelyekre ő maga jobban rá tud hangolódni. Különösen így van ez akkor, ha a befogadó valamely ideológiának vagy világnézetnek programosan és kizárólagosan eltökélt képviselője. Ilyenkor nem Ady világának egyensúlya fog helyreállni az interpretációban, hanem az interpretátor próbálja meg a maga ideológiájának igénye szerint mintegy célirányosan elrendezni és értelmezni az Ady-életművet. Így lehet az, hogy Vatai László szerint például Ady „Minden kétséget kizáróan találkozott az Istennel, és fenntartás nélkül hitt is benne”.⁴ Király István szerint viszont Adyra nagyváradi újságíró korától fogva tudatos ateizmus volt jellemző, „s ehhez lényegében sosem lett ő hűtlen”.⁵ Vatai az *Ádám, hol vagy?* Istent megtaláló és megölelő vallomásában látja Ady életének csúcspontját, elérhető üdvösségét, ahonnan lázadásai miatt sajnos sokszor le-lecsúszott. Király viszont azt állítja, hogy Adyra nem a vívódó vallásosság, hanem „sokkalta inkább a vívódó ateizmus” jellemző.⁶ Természetes tehát, hogy Király, s nem Vatai veszi át Bölöni könyvéből azt a sajátos okfejtést, mely szerint az igenlés tagadásként értelmezendő. Bölöni megkérdezte Adyt, hogy ha már olyan szép Isten-verseket ír, hisz-e Istenben. „Ady – írja Bölöni – gyerekesen megszeppent. Nem térhetett ki az egyenes kérdésre a válasz elől. Egyet-kettőt pislogott, zavartan elfordította a fejét s így válaszolt: – Hiszek.”⁷ Ezután így kommentálja Bölöni ezt a vallomást: „Ismerni kellett Adyt, hogy ilyenforma válaszából megítél-

jük a valóságot. Én ismertem. Ady tehát: nem hitt.”⁸ Király eltévesztett küldetésnek minősíti Ady istenkeresését,⁹ Vatai pedig azt tekinti tragikusnak, hogy Ady nem tudott megnyugodni az istenhit bizonyosságában.¹⁰

Az elemzők önerősítést, önigazolást is keresnek tárgyukban. Az egyes monográfiákban egymással lényeges pontokon ellentétes Ady-képek jelentek meg, többnyire egyformán bő dokumentációtól remélve érvényességet. Pedig ha Adynak akárcsak egyetlen motívumcsoportját is megmászjuk, kiszakítjuk az életmű rendjéből, hangsúlyai, arányai közül, lényege szerint válik érvénytelenné az Ady-kép, hiszen Ady szimbolikus univerzumában minden motívumkör összefügg a többivel.

Ettől az eszmei értelmezéstől természetesen elválaszthatatlan az Ady-líra stílustörténeti helyének meghatározása. Ady különlegessége ezen a téren is fölradja a leckét az irodalomtörténészeknek. Mert ahogy gondolatvilága fölszívta, egyszerre asszimilálta a múlt századi Európa hozánk késvé érkező és a kortársi Európa egymásra torlódó friss eszméit, úgy jelent meg költészetében több mint egy fél évszázad lírájának minden vívmánya: a romantikától a szimbolizmuson és szecesszióon keresztül egészen a későbbi expresszionizmussal és szürrealizmussal is rokonítható jegyekig. „Vissza- és előrepillantó volt egyszerre érzésekben, gondolatokban, ízlésben és alkotásaiban egyaránt.”¹¹ Eközben nyilvánvaló, hogy egyfajta egyszerűsödési tendencia is megfigyelhető a tízes évek Adyjának költészetében. Ady a magyar irodalom addigi vonulatához mérve valóban hallatlan mértékben kibővítette a líra eszmei, egzisztenciális és esztétikai dimenzióit.¹² Mindezen vonatkozásokban lényeges jegye költészetének a teljességre törekvés, a *Minden Egész eltörött*

érzésének mély átélése és a szembeszegülés a létezés töredékességével.

II.

Az 1945 utáni Ady-szakirodalom olyan gazdag, hogy itt még felsorolásszerűen értékelő számbavétele sem kísérelhető meg. Az új hatalom szinte természetszerűleg próbálta meg uralomra jutásának már a kezdetekor Ady kisajátítását, hosszú távon is hihetetlen károkat okozva ezzel az egész magyar kultúrának. Az alapozást Révai végezte el még Moszkvában írt, s az Új Hang 1940–41-es évfolyamában kiadott tanulmányában, melyet 1945-ben itthon is megjelentettek, majd újabb Ady-tanulmányaival kiegészítve többször is kiadtak. Révai látomásában Ady annyira és kizárólagosan az antikapitalista népforradalom költője, hogy még a szerelmi lírájában is a „burzsoá társadalom szerelmi érzelmének ellentmondásait [...] végső következményeit” leplezi le, „a személytelenné, tehát embertelenné vált erotikát”.¹³ Hasonlóképpen magyarázza a halál állandó jelenlétét is Ady világában. Szerinte Ady ezzel érzékelteti „szembenállását az üressé vált polgári élettel”.¹⁴ Mértékül a „marxista forradalmár” típusát állítja Révai, s mentegeti Adyt amiatt, hogy nem lehetett még igazi marxista forradalmár. Életműve minden olyan mozzanatát elítéli, amelyik nem illeszkedik a forradalmiság koncepciójába: „Ady azt hiszi, hogy a polgári demokrácián Bergsonnal, metafizikával, isten-kereséssel lehet túlhaladni, egyszóval az imperialista korszak szellemi züllésének termékeivel, a haladásból való kiábrándulás reakciós ideológiájával, az irracionalitás dekadens kultuszával.”¹⁵ Ady

istenkeresését külön nyomatékkal dekadens elemnek, pillanatnyi tévedésnek minősíti, hiszen „Ady forradalmi lírája és isten-kereső versei között áthidalhatatlan ellentét tátong”.¹⁶ Bergson, Nietzsche, Isten és metafizika, mind-mind csak tévedésből kerültek Adynak a „szocializmus megváltó új világa után” kinyújtott kezébe. Révai ennek az elgondolásnak szorítja alája Ady szimbolizmusát is, létrejöttét kizárólag társadalmi ellentmondásokkal magyarázza, a funkcióját pedig abban jelöli meg, hogy „az egész életet felölelő költészettel” akarta Ady „köszönteni a küszöbön álló forradalmi változásokat...”¹⁷ Mindezeket most fölösleges volna már emlegetni, ha Révai módszere és koncepciója nem örökítődött volna tovább az újabb Ady-irodalom terjedelmét és hivatalos elismertségét tekintve meghatározó vonulatában.

Bóka László 1955-ben jelentette meg *Ady Endre élete és művei* című nagyarányú vállalkozásának első kötetét. A korábbi Ady-irodalmat meglehetősen sommásan lebecsülő bevezetőjében a hangsúlyt ő is Ady ideológiai értékelésére teszi, s ilyen értelemben emeli ki a forradalmár arcképét először megrajzoló Bölönit, akinek munkája mellé csak Révai és Lukács Ady-tanulmányait állítja. Majd így összegzi álláspontját: „Nem kétséges, hogy Ady helyes értékeléséhez a legtöbb szempontot, a legtöbb helyes megoldást Révai József Ady-tanulmányai adták, e mű szerzője is elsősorban ezekre támaszkodott.”¹⁸ Saját vállalkozását – szinte mentegve – azzal indokolja, hogy Révai nem kialakulásában mutatta be Ady pályáját, hanem szintetikus értékelését adta.

Bóka vállalkozása töredék maradt, Révai koncepcióját azonban sok vonatkozásban visszhangozzák Király István monumentális Ady-könyvei.¹⁹

Király István több mint kétszáz ívet kitevő Ady-tanulmányai nemcsak terjedelmükkel uralják az Ady-irodalmat. Király nagy tehetségű és felkészültségű irodalmár volt. Könyvei részleteikben maradandó értékei az Ady-irodalomnak. Ezt a munkáit elemző szakkritika egybehangzóan elismerte. Művének egésze azonban türelmetlen, kizárólagosságra törekvő, erőszakos politikai koncepció áldozatává vált. Az a koncepció, melyet példátlan ismeretanyaggal, módszertani tudással, elméleti felkészültséggel mindenáron bizonyítani igyekezett, lényege szerint Révaitól, kisebb részben pedig Lukács Györgytől származik. „Király a forradalmiság fogalmának tartalmi hierarchizálásával igyekszik pontosabbá tenni Lukács és Révai Ady-képét, amelyben az esztétikai érték centrális elemét a »demokratikus forradalmiság« fogalma képezte.”²⁰

Király István valóban mindent tudott Adyról, könyvei mégsem ajándékoznak meg az Ady-műre való ráismerés örömeivel. Ehelyett több vonatkozásban – vállalkozásának több szempontú monumentalitásával is – gátolja Ady higgadt megértését, tárgyilagos megismerését.

Király István Ady-monográfiájának értékelése és tüzetes bírálata nem lehet most a feladatom. Inkább csak összefoglalóan jelzek néhány olyan problémát – túlnyomórészt az eddigi szakkritika alapján –, melyek kétségessé teszik e grandiózus vállalkozás hitelességét.

Mindenekelőtt azt a képtelenséget kell megemlíteni, hogy a négy hatalmas terjedelmű kötet ellenére sincs ennek a monográfiának sem eleje, sem közepe. S ez korántsem csak formai kérdés. A pályakezdés árnyalt bemutatása nélkül például nem mutatkozik meg eléggé világosan Ady stílustörténeti és verstani összegzésének karaktere.²¹ A pálya

középső részének kidolgozatlansága pedig komoly koncepcionális megoldatlanságot is tükröz.

A fő gond azonban magával a politikai jellegű alapkoncepcióval van. Királynak – Révait követően – a forradalmiság marxi eszméje a mértéke, esztétikai normája pedig a Lukács értelmezése szerint való realizmus.²² Révai azt állította, hogy Ady „zseniálisan közeljárt a permanens forradalom marxista elméletéhez”.²³ Király a forradalmiság négy szakaszára osztja Ady pályáját: „1. az érzelmi forradalmiság időszaka, 1905–1908 között; 2. a kétmeggyőződésű forradalmiság időszaka, 1908–1912-ig; 3. a plebejus-népi forradalmiság periódusa, 1912–1914; s végül: 4. a valóság forradalmára, az öntudatosodott imperializmussal szembe fordított forradalmár, 1914-től 1918-ig”.²⁴ Ezt a forradalmi ívet úgy rajzolja meg páratlan dokumentálással, szómágiával és pátosszal, hogy minden érzést, gondolatot ehhez az eszményhez mér, ehhez viszonyítva minősít tévedésnek, zsákutcának, menekülési kísérletnek, másfelől viszont amit csak lehet, ennek érdekei szerint mozgósít. Ami nem illeszkedik az internacionalista forradalmiság irányába, azt vagy pillanatnyi eltévelyedésnek tekinti, vagy olyan kategória-hálóba fogja, amelyik – jóllehet a lényegén módosít – már besorolhatóvá teszi. Az előbbire az istenes versek, az utóbbira a népiség kategóriájában felolvasztott magyarság-versek lehetnek a szembetűnő példák. Az adott irányon belül aztán szinte a megtévesztésig tág ez a koncepció.

Az idealizált forradalmiság-koncepció azonban megszabja Király fogalomhasználatát és módszerét egyaránt. Versértelmezései valóban bámulatosan gazdagok, de nagyon sok esetben erőszakoltak, illusztráló, igazoló szándékúak. Ezáltal mégis „elvész éppen Ady fejlődésének

árnyalt bonyolultsága és egy-egy vers többértelműsége”.²⁵ Kulcsverseket ugrat ki, ezeket kategorikus fejezetcím alá szorítja. Minden vers egyetlen valaminek a verse: a hazaérkezés verse, az ünnepigenlés verse stb. Az elemzés gazdag lírai világot mutat meg, de aztán belepréseli egy többnyire az ideológiai koncepciónak alárendelt kategóriába. Olykor egészen szembetűnő elrajzolásoktól sem mentes. A kritikai irodalom nagyon sok verselemzést szóvá tett ebben a vonatkozásban.²⁶ Példaként Kardos Pál kritikájából idézem a *Dózsa György unokája* című vers mostoha sorsát: „Mivel a költemény már 1907 januárjában megjelent a Népszavában, a merev elhatárolás miatt még az érzelmi forradalmiság időszakába kellett sorolni. Így kényszerült a szerző Ady ez egyik leghatározottabban forradalmi költeményében is a csüggedés, kétkedés jegyeit megállapítani. A vers utolsó sora: »Lecsukjuk a kaput« az *u* és *a*-hangok »sötét tónusával« a »forradalmár méltóságérzete« mellett reménytelenséget, szomorú kilátástalanságot is kellett, hogy kifejezzon, különben túlmutatott volna a pusztán érzelmi forradalmiságon. A hangok statisztikája, amely az egész versben a szokottnál valamivel nagyobbak mutatja a mély, vagyis (a szerző szavával) »sötét« hangok arányát, fölébe kerekedett az elemzés során a szavak, mondatok által félreérthetetlenül kifejezett tartalomnak: a Dózsával való azonosulásnak és a nagyurak elleni haragos fenyegetésnek.”²⁷

Király István forradalmiság-koncepciója gátolja a verselemzések esztétikai nyitottságát is. Elemzései sokszor azt a benyomást keltik, mintha az öregség, alázat, önmegvetés, bűntudat, a közöny megnevezése egyben költői csőd is volna, „holott a panasz jelleg, a szomorúság, de a puszta megnevezés is éreztetni tudja a személyiségnek a megneve-

zett fejleményekkel ellentétes igényét . . . Ilyenkor az esztétikai értékelés mozdulatait várja az olvasó, de sokszor hiába” – jelezte már az első kötetek kritikájában Kiss Ferenc.²⁸ Szabolcsi Miklós is általános érvényűen bírálta Király módszerének egyoldalúságát: „Az a bizonyos belső mag, az a végső szervező erő olykor az elemzések szerint pusztán egy magatartás, egy indulat, egy mozdulat (egy pszichológiai mozzanat) lesz (a »dac« vagy az »és mégis«, vagy a »kiáltásszerűség« vagy a »hiába«), s így a magyarázat középpontja, a vers »centruma« magyarázatra szoruló részmozzanat vagy túlságosan is általános magatartásforma.”²⁹

A forradalmiságnak mint „összegző értékfogalom”-nak az alkalmazása igen nagy zavart okoz az Ady-mű stílustörténeti megítélésében és leírásában is. Ezt is összetetten érzékelték, bírálta a szakkritika. A legalaposabb ellenvetéseket Kulcsár Szabó Ernő és Tamás Attila tették. Király István szemléletében ugyanis – oppozíciós fogalmi rendszerének megfelelően – „szembeállítódnak a racionalizmus és az irracionális jegyében az európai stíluskorszakok és -irányzatok is”, s ebből az következik, hogy különösen a kései Adyt „a meghatározó dichotómia értéksugallata szerint – egyáltalán nem célszerű a kultúrkritikai-ontológiai pesszimizmussal jellemzett líramodellek valamelyikével leírni”.³⁰ Ha viszont ezeket elkerüli, akkor az Ady-lírat eleve kikapcsolja az európai líratörténet szinkronitásából. Ezt persze Király is el akarja kerülni, hiszen munkájával éppen Ady huszadik századiságát kívánta nyomatékosan bizonyítani. Csakhogy ez a bizonyítás – ismét csak Révai ösztönzése szerint – ideológiai alapozottságú és lényegű lett. Király István ehhez próbálta megteremtetni a megfelelő stílusfogalmat a „realista tudatlíra” kategóriájával, s Ady utolsó pályaszakaszát a gondolatiság

és a népiség címszavai alá sorolta, hogy ne kelljen a – szerinte – negatív érteksugallatú avantgárd jellegű törekvésekkel szorosabb kapcsolatba hoznia. Azt a zűrzavart, amit így stílustörténeti szempontból létrehozott, igen nagy szellemi erőfeszítéssel próbálja elcsitítani, de ezzel egyrészt újabb zavart okoz, másrészt nyilvánvalóvá válik koncepciójának erőszakolt jellege, hiszen igyekezetében – miként azt Tamás Attila kimutatta korabeli kritikájában – még az olyan stilisztikai elemeket is a gondolatiság bizonyítékai közé sorolja, melyeket más helyen éppen a misztikusokra talált jellemzőnek.³¹

Mindezek ellenére Király István könyvei az egyes részletek tekintetében maradandó értékei az Ady-irodalomnak. Mint egész azonban semmiképpen nem korszerű, nem hiteles, nem megnyugtató. Taktikai elhibázottságát is jó érzéssel vetette szemére a kritika, azt hangsúlyozva, hogy a most felnövő fiatal nemzedéket nem Ady forradalmiságának, hanem művészi nagyságának érveivel lehet megnyerni.³²

III.

Elkerülhetetlen tehát, hogy a magyar irodalomtudomány igyekezzék megrajzolni egy korszerű, hiteles, elfogulatlan, prekonceptióktól mentes Ady-képet. Ehhez a szakirodalom a legszükségesebb előmunkákat elvégezte már. Király István munkája mellett építhet Vezér Erzsébet, Varga József, Vitályos László, Kovalovszky Miklós és mások filológiai alapozására, egy-egy ponton hasznosíthatja Vatai László empatikus észrevételeit éppúgy, mint Schweitzer Pálnak a háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívumcsoport-

jait elemző művét vagy Szilágyi Péternek a teljes Ady-líra ritmikáját bemutató verstani könyvét.³³ Az új Ady-kép megrajzolásához a Király István könyveit kísérő szakkritikák észrevételein túlmenő segítséget ad egy egész sereg olyan tanulmány, amelyek merőben különböznek a Király-féle szemlélettől, s éppen ezért ezeket – amennyiben korábbiak – Király nem méltányolta kellőképpen, sőt egyenesen mellőzte. Ezek egyik csoportja Ady világlátásának és kifejezőmódjának a ráción túli dimenzióiba világít, másik része elsősorban stílustörténeti szempontból szolgál megszívlelendő észrevételekkel, a harmadik pedig módszertanilag is segítheti egy teljesebb, arányosabb Ady-kép megalkotását.

Barta János tanulmányaira mindössze kétszer utal Király István négy könyve. Akkor sem érdeme szerint. Pedig már az első, még 1948-ban, a *Horváth János emlékkönyv*ben, majd 1976-ban a *Klasszikusok nyomában* című kötetében publikált tanulmánya, a *Khiméra asszony serege* alapvető mű.³⁴ Ady költői világának mitikus szó- és képzeletelemeit vizsgálja meg tüzetesen, föltárja ezek sokrétű gazdagságát, s általuk, velük összefüggésben sorra veszi Adynak a spontán mitikus élményeit, költészetének mitikus jegyeit. Föltárja azok gyökereit és párhuzamait a mítoszokban és az ősi démonológiában. A mitikus személy „a realitáson és egyé- nen túlmenő, csak metafizikai mértékkel mérhető erők közvetlen átélésé”-nek élményében részesül.³⁵ Így ad Barta János sok-sok nagy Ady-vers értelmezéséhez új dimenziókat. Példa gyanánt elég utalni itt *Az ős Kaján* vagy a *Héja-nász az avaron* mitologikus értelmezésére.³⁶ A képzetkincs további tüzetes vizsgálata iránymutató lehet Ady lírájának stílustörténeti elemzése szempontjából is, bele- világíthat a romantikával való kapcsolatába éppúgy, mint

szimbolizmusának természetébe, illetve részben eligazíthat a szecesszió körüli vitákban is.

Barta János – bizonyára a mitikus képzetkincs erősségétől indítva – később karakterológiai szempontból is vizsgálta Adyt, s így jutott arra a megállapításra, hogy Ady a századfordulón még eszményi mintának tekintett Arany János-i, értelemmel fegyvelmezett, kortikális személyiségmintával szemben az úgynevezett szubkortikális típusba tartozik, s mint ilyen a nemzeti klasszicizmus csoportideálját, értékrendszerét és embereszményét alapján megrendíti.³⁷ Barta János a költői személyiséget közösségi reprezentációként is értelmezi: „Ez a magyarság mélyéből hirtelenül felbukkant lángelme olyan ősi csoportélményeket, ősi sorsérzéseket, olyan régi közösségi sebeket és fájdalmakat aktualizál, amelyek az időben valahová az uralkodó nemzet-tudat és társadalmi tudat felszíne alá voltak szorítva.”³⁸ Mielőtt megütköznénk ezeknek a gondolatoknak a ráción részben túlmutató dimenzióin, gondoljunk arra, hogy maga Ady – Fülep Lajos közismert esszéjének tanúsága szerint is – valóban „szóval mondhatatlan azonosságot” érzett a magyarsággal.³⁹ Ady magyarság-verseinek mélysége ezen a szálon érthető meg. Erre az újabb irodalomban a leginkább figyelemre méltó kísérletet Kis Pintér Imre tanulmánya teszi, midőn azt hangsúlyozza, hogy a teljességre törő Ady költészetében a maga személyében azonos a közösséggel, „a virtualításban (fiktív énben) ő a közösség egymaga”, hogy individuuma ilyen értelemben kollektív személy. „A teljességet ostromló Adynak mindegyik, mégoly ellentétes pólussal is azonosulnia kell, minden egzisztenciális élményét be kell vallania. Műve logikája sérülne meg alapjaiban, ha nem nézne farkasszem a lényét determináló összes fontos

erővel. A magyarság ezért Ady számára először is: tény, faktum; lehet átok és áldás, de megkerülhetetlenül önálló kvalitás, létezésének sine qua nonja.”⁴⁰

Barta János vizsgálódásai igen sokfelé mutatnak. Egyrészt ez a bizonyos szubkortikális személyiség, élményvilág a maga kifejezési formáit keresve természetyszerűleg talál rá az archaikus és mitikus dimenziókra, a maga egységét védve pedig a szimbolikus motívumrendszer megalkotásának az igényére. Emellett az ilyen személyiség életélménye szinte természetyszerűleg találkozott az életfilozófiával, gyökere ez az életérzés emelkedettségének, az Élet-képzet mitizálásának is. Ez pedig a szecesszió egyik fontos vonása. A felfokozott, túlhajtott életláz végső határáig jutva viszont a Semmi-vel, a nagy Nincsen-nel is szembenézni kényszerül, a későbbi egzisztencializmussal érintkező érzéseket kiváltva. „De mindezek inkább csak színezik vagy fodrozzák Adynak végső fokon mégis pozitív életkultuszát, és életérzését – annak sodrában létrejövő dialektikus ellenáramlatok.”⁴¹

Meggondolandó szempontokat ad ez a koncepció Ady istenes verseinek értelmezéséhez is. Kimutatja, hogy „van bizonyos affinitás Ady emberi mivolta és a vallásos emberi magatartás, valamint az életélményeknek való odaadottság között”.⁴² A teljesség-vágy és a metafizikai igény egymást feltételező és nem kizáró adottságok. Tehát főlegesen arról vitatkozni, hogy Ady hitt-e Istenben, hiszen az a döntő ebben a vonatkozásban, hogy „Isten jelen van az élményvilágában, s a hozzá mint transzcendens partnerhez való viszonyulásban a vallásos élménynek költőkből és prófétákból jól ismert élményi hullámain, élménytípusait éli újra. Istenes verseiben ezek a tipikus istenélmény-változatok

öltének testet.”⁴³ Ebben a vonatkozásban is a teljesség igényével, mely természetsszerűleg foglalja magába a végletes ellentéteket is. Hogy a különféle élménytípusok és motívumkörök mennyire összefüggenek Ady költészetében, azt életélményének vallásos színezete is mutatja. Ebben a vonatkozásban akár Lukács György 1909-es tanulmányának megállapítására is érdemes visszautalnunk: „Ady-nak minden verse vallásos vers. Ha egészen röviden akar-nám formulázni azt, ami a legmélyebben közös valamennyi-ben, azt kellene mondanom: vallásos versek, egy nagy misztikus, vallásos érzés kiáradása mindenfelé és minden-hová. Egy olyan erős vallásos potencia, egy oly végtelenül heves megkívánása a vallásnak van itt, hogy mitológia lesz ezeknek a verseknek a világában mindenből, Isten vagy ördög az élet minden megnyilvánulásából, zsoltár minden versből, ami róluk íródott.”⁴⁴

Az Ady költészetében megnyilatkozó személyiségkép összetettebb vizsgálata nyomatékot adhat azoknak az esztétikai érveknek, melyek a forradalmiság-koncepció minden esztétikai szempontot háttérbe szorító tendenciája ellenében szólaltak meg az újabb Ady-irodalomban, s melyek ma már elegendő útmutatást adnak az Ady-életmű költészettörténeti elhelyezéséhez. Tamás Attila, akinek munkáit Király István céltudatosan mellőzte, *Költői világeképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig* című könyvében már 1964-ben tárgyyszerűen bizonyította, hogy Ady költészetében olyan vonások is gyakran feltűnnek, amelyek nem tekinthetők sem a valóság visszatükrözésének, sem szimbólumnak. Példák során mutatta be, hogy olyan laza szótársítások alkotnak Ady némely versében külön világot, amelyekben a szavak „csak valamilyen hangulati, asszociatív vagy hangzási

értelmükkel vesznek részt”.⁴⁵ Tamás Attila Ady laza képzet-társításai révén a szürrealizmusra jellemző vonások spontán megjelenését éri tetten a magyar irodalomban, s nyomatékkal utal arra, hogy Ady költészetét stílustörténetileg nemcsak a jóval korábbi francia szimbolistákkal kell összevetni, hanem közvetlen európai kortársaival is. Ezeket az összevetési lehetőségeket bizonyítva jut el arra az összegző megállapításra, hogy „Ady költői világa sajátos magyar változata a modern európai líra irányzatainak, s részben szintézisük is”.⁴⁶ Jellemző, hogy ezek a nézetek sokkal könnyebben honosodtak meg az Ady-ösztönzést számbavevő József Attila-szakirodalomban. Balogh László József Attila többre-egű képeivel kapcsolatosan írja: „1930 táján mindezekre elsősorban Ady bátorította, akit éppen a szó minden dimenzióját kihasználó nyelvművészete rokonít nemcsak a múlt századbeli szimbolistákkal, hanem a XX. század első évtizedeinek avantgarde művészetével, mindenekelőtt az expresszionizmussal és a szürrealizmussal.”⁴⁷ Ma már egyértelmű álláspont az a szakirodalom mérvadó részében, hogy Ady líratörténeti helye nem jelölheti ki a modern irányzatokkal párhuzamos vonásainak számbavétele nélkül. Az pedig, hogy nem azok hatására, hanem azokkal párhuzamosan, spontán módon jelentek meg expresszionista és szürrealista jellegű vonások Ady lírájában, semmiképpen nem csökkent a líratörténeti érdemét. Tamás Attila hangsúlyozza azt is, hogy a modern európai irányzatokkal való pozitív szembesítéssel nem kívánja tagadni, hogy Ady költészete erősebb szállal kötődik a szimbolizmushoz, sőt azt sem, hogy romantikus vonásai is vannak, csupán nyomatékosítani kívánja a modern irányzatokkal való spontán párhuzam líratörténeti szempontját. A hatvanas évek végétől, még

inkább a hetvenes évektől kezdve gyakran találunk a szakirodalomban – elsősorban a Király által szintén figyelembe sem vett Bori Imre könyveiben és tanulmányaiban, de másokéiban is – hosszabb-rövidebb elemzéseket Adynak az expresszionizmussal és szürrealizmussal rokonítható vonásairól. Bori Imre idézi *A szecessziótól a dadáig* című könyvében Nagy Lászlót is: „Ady verse, *A föltámadás szomorúsága*, élén járhatott volna a világhódító szürrealizmusnak”.⁴⁸ Ady költészete e vonásához érdekes adalékokat találunk Schweitzer Pálnak Ady versszerkezeteit vizsgáló tanulmányaiban: Ady utolsó alkotó-korszakában verseinek korábbi homogenitása nagyrészt megszűnt, „s míg eddig az egyes versek, vagy versciklusok között valósult meg a lírai reakciók hierarchiája, ebben a korszakban már nemegyszer a verseken belül, a versek szimbolikus vagy szerkezeti elemei között teremtődik meg a valóság lényegének helyes megragadását biztosító hierarchikus rend”.⁴⁹ Szilágyi Péter verstani könyve pedig Ady szabadverseiben ismeri fel Apollinaire szabadvers típusának magyar rokonát.⁵⁰

Rába György gondolatgazdag tanulmánya – *A drámaelvű líra. Ady – túl a szimbolizmuson* – új szempontok szerint vizsgálja meg Ady tízes évekbeli költészetének szemléletváltását. Elemzi a három morfiummáorban keletkezett vers (*Hogy Délre jussunk, A csodák föntjén, Halottan és idegenen*) fantasztikus vízióit, az álomlátásra jellemző illogikus szemléletváltásait. Majd termékeny új szempontok segítségével elemzi Ady két utolsó kötetének kompozíciós és stílussajátosságait. Továbbviszi és jelentősen árnyalja Tamás Attila és Bori Imre megállapításait. Az „időbeli összeegyeztethetetlenség” miatt nem kapcsolja sem a szürrealizmushoz, sem az expresszionizmushoz a kései Ady-líra

új vonásait, de elfogadja és értékeli azokat az észrevételeiket, melyek legkönnyebben a szürrealizmus és az expreszszionizmus poétikájának segítségével voltak érzékeltethetőek. Árnyaló elemzése ezeknek az esztétikai jellegzetességeknek új megvilágítását adja. Elsősorban az úgynevezett „belső beszéd” esztétikai jegyeit ismeri fel a kései Ady-lírában: a szaggatottságot, töredékességet, viszonylagos összefüggéstelenséget, hézagosságot, kaleidoszkopikus mondat-szerkezetet, ugrásos képzettársításokat.⁵¹

Az újabb kutatások Királyéval ellentétes álláspontra jutottak Ady költészetének és a szecessziónak a kapcsolatát illetően is. Egyre gazdagabb bizonyítást nyer Bori Imre 1977-es tanulmányának az a megállapítása, hogy „a szecesszió az elismerése nélkül Ady költészetének egy nagy korszaka nem illeszthető be sem a magyar társadalmi alakulástörténet kontextusába, sem a művészetek történetébe”.⁵² Bori Imre bizonyára el is túlozza a szecesszió szerepét Ady költészetében, hiszen szerinte Ady „a nevezetes 1906-os költői fordulatát a szecesszió csillagképe jegyében hajtotta végre”⁵³, de e túlzástól eltekintve fontos szempont fokozottabb figyelembevételét sürgeti. Tamás Attila 1983-ban publikált kritikája Király koncepcióját bírálva a késői Ady-líra és a szecesszió viszonyának elmélyültebb tárgyalását kéri számon, majd megjegyzi, hogy „Szecesszió és vitalizmus, vitalizmus és forradalmiság összefüggései is újabb, a korábbiakat le nem becslő kutatásokat tennének szükségessé.”⁵⁴ Legújabb tanulmányában pedig maga tesz meggyőző kísérletet az általa számonkért hiány pótlására.⁵⁵

Így rajzolódik ki az irodalomtörténet-írásunkban lassan egy új, minden korábbinál összetettebb, árnyaltabb Ady-kép. Ennek csak egy-két vonását említhettem meg itt.

Történt már komoly kísérlet – kézikönyvfejezetben (Tamás Attila) és tanulmányban (Kis Pintér Imre) – az új, hiteles Ady-portré fölvázolására.⁵⁶

A teljes kép megrajzolásához Rákos Péternek az Ady-motívumok statikáját és dinamikáját együtt vizsgáló tanulmánya ad olyan módszertani mintát, amelyik az Ady-életmű természetének leginkább megfelel. A statikán Rákos Péter a befejezett életmű együtt-látását, a motívumok mélységét, kiterjedését, egymásba kapcsolódását érti, „az alapvető, egymással mintegy térben is szomszédos, sőt egymásba át is csapó motívumrendeknek a feltérképezését”.⁵⁷ Az életmű dinamikáját pedig az időrendi vizsgálat, a fejlődési, alakulási szempont alkalmazása révén lehet megállapítani. A statika vizsgálata föltárja az egyes motívumok általánosabb, egymással rokon törvényszerűségeit, így mindenekelőtt azt a nagy belső feszültséget minden motívumban, amelyik az életmű rendjét biztosítja. A dinamika viszont ennek a feszültségnek az időrendi váltakozó jellegét tárja fel, s egyben esztétikai érveket ad az életmű tagolásához, időrendi áttekintéséhez is, hiszen a mű kristályosodási folyamatát tárja fel.

- 1 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Király István: Intés az Őrzökhöz I–II.* = K. Sz. E., *Műalkotás – szöveg – hatás*, 1987, 521.
- 2 NAGY László, *A föltámadás szomorúsága* = Nagy László összegyűjtött versei, 1988, 413–415; NAGY László, *A költészet ünnepén...* = N. L., *Adok nektek aranyvesszőt*, 1979, 1; ILLYÉS Gyula, *Válasz Herdernek és Adynak* = I. Gy., *Szellem és erőszak*, 1978, 244.
- 3 LUKÁCS György, *Ady, a magyar tragédia nagy énekes* = I. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 1970, 174.
- 4 VATAI László, *Az Isten szörnyetege*, Washington, 1963, 222.
- 5 KIRÁLY István, *Ady Endre*, 1970, II, 385.

- 6 Uo.
- 7 BÖLÖNI György, *Az igazi Ady*, 1947, 2. kiad., 114.
- 8 Idézi KIRÁLY István, *i. m.*, II, 386.
- 9 KIRÁLY István, *uo.*, 271–374.
- 10 VATAI László, *i. m.*, 234.
- 11 BORI Imre, *Ady Endre lírájából = Bori Imre huszonöt tanulmánya*, Újvidék, 1984, 17.
- 12 BARTA János, *Vázlat Ady arcképéhez = Évfordulók*, 1981, 171.
- 13 RÉVAI József, *Ady Endre = R. J., Válogatott irodalmi tanulmányok*, 1960, 204.
- 14 Uo., 202.
- 15 Uo., 163.
- 16 Uo., 205.
- 17 Uo., 216.
- 18 BÓKA László, *Ady Endre élete és műve*, I, 1955, 7.
- 19 KIRÁLY István, *Ady Endre I–II*, 1970, 780 ill. 790; *Intés az őrzőkhöz I–II*, 1982, 668 ill. 698.
- 20 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *i. m.*, 524.
- 21 Vö. BORI Imre, *i. m.*, 18 és SZILÁGYI Péter, *Ady Endre verselése*, 1990, 10–11.
- 22 KISS Ferenc, *Király István: Ady Endre = K. F., Művek közelről*, 1974, 338.
- 23 RÉVAI József, *i. m.*, 141.
- 24 KIRÁLY István, *Ady Endre I*, 1970, 7.
- 25 SZABOLCSI Miklós, *Egy jelentős műről = Sz. M., Változó világ – szocialista irodalom*, 1973, 220.
- 26 KISS Ferenc, *i. m.*, 344.
- 27 KARDOS Pál, *Király István Ady-könyve*, Alföld, 1971, 1. sz., 79.
- 28 KISS Ferenc, *i. m.*, 344.
- 29 SZABOLCSI Miklós, *i. m.*, 221.
- 30 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *i. m.*, 528.
- 31 TAMÁS Attila, *Király István: Intés az őrzőkhöz*, It 1983, 999.
- 32 KARDOS Pál, *i. m.*, 81.
- 33 SCHWEITZER Pál, *Ember az embertelenségben*, 1969, 191; SZILÁGYI Péter, *Ady Endre verselése*, 1990, 562.
- 34 BARTA János, *Khiméra asszony serege = B. J., Klasszikusok nyomában*, 1976. 452–472.
- 35 Uo., 457.
- 36 Uo., 458 ill. 462.
- 37 BARTA János, *Vázlat Ady arcképéhez = B. J., Évfordulók*, 1981, 164.
- 38 Uo., 165.

- 39 FÜLEP Lajos, *Ady éjszakái és éjszakája* = F. L., *Művészet és világnézet*, 1976, 71.
- 40 KIS PINTÉR Imre, *Ady Endre* = K. P. I., *Esélyek*, 1990, 255–256.
- 41 BARTA János, *Vázlat Ady arcképehez* = B. J., *Évfordulók*, 1981, 173.
- 42 BARTA János, *Vallásos élmény, életélmény és küldetésstudat Ady lírájában* = B. J., *Évfordulók*, 1981, 178.
- 43 Uo., 180.
- 44 LUKÁCS György, *Ady Endre* = L. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 1976, 47.
- 45 TAMÁS Attila, *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, 1964, 82.
- 46 Uo., 92.
- 47 BALOGH László, *József Attila*, 2. kiad., 1970, 102–103.
- 48 BORI Imre, *A szecessziótól a dadáig*, Újvidék, 1969, 33. Föltétlen említést érdemel PÓK Lajos *A szecesszió* (1972) című könyve és KISPÉTER András *Ady és a szecesszió* című tanulmánya = *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*, 1977, 193–213, szerk. LÁNG József.
- 49 SCHWEITZER Pál, *i. m.*, 174.
- 50 SZILÁGYI Péter, *i. m.*, 294.
- 51 RÁBA György, *A drámaelhű líra. Ady – túl a szimbolizmuson* = R. Gy., *Csend-berceg és a nikkel számovár*, 1986, 17–48.
- 52 BORI Imre, *Ady Endre lírájából* = *Bori Imre buszonöt tanulmánya*, Újvidék, 1984, 17.
- 53 Uo. 18.
- 54 TAMÁS Attila, *Király István: Intés az őrzőkböz*, It 1983, 1001.
- 55 TAMÁS Attila, *Szecessziós természetkultusz és forradalmiság egybefonódásai az Ady-lírában*, It 1993, 214–229.
- 56 TAMÁS Attila, *Ady Endre* = *A magyar irodalom története*, 1982, 269–278, szerk. KLANICZAY Tibor; KIS PINTÉR Imre, *Ady Endre* = K. P. I., *Esélyek*, 1990, 233–269.
- 57 RÁKOS Péter, *Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról”* = R. P., *Tények és kérdőjelek*, 1971, 248.